Milli Həmrəylik: dövlətçiliyin birlik fəlsəfəsi

I MƏQALƏ

1989-cu ilin qışı: Naxçıvandan dünyaya verilən mesajlar

Özünü çox güclü və yenilməz sayan dünyanın bir sıra imperialist dairələri inanmırdılar ki, 300 illik dağıdıcılıqdan sonra azərbaycanlılar özlərini toparlaya bilsinlər. Qırğınlar, deportasiyalar, siyasi aldatmalar, dövlətçiliyi məhvetmə cəhdləri, ən vəhşi terror üsulları, mədəniyyətə, mənəviyyata, əxlaqa, birgəyaşam formalarına olan dağıdıcı münasibət xəritədən "Güney Azərbaycan", "Qərbi Azərbaycan", "Zəngəzur", "Türküstan" və başqa tarixi terminləri silsə də, milyonların qəlbində olan dövlətçiliyə inamı silkələyə bilmədi.

Onlar bizim torpaqlar üzərində yeni dövlətlər yaratdılar. Mədəniyyətimizə, demoqrafik və milli kimliyimizə, toponimlərimizə, dilimizə qəsdlər etdilər, lakin ruhumuzun "kimliyinə" yaxın belə düşə bilmədilər! Əsrlərin zülmünü yaşadı Azərbaycan. Ancaq "azərbaycanlılığını" kimsəyə vermədi! Ölkəni parçaladılar – iki fərqli siyasi, dini, sosial-mədəni mühitdə yaşadı bir millət.

Ərazisinin bir qismində yadlara "dövlət" qondardılar. Rahat nəfəs aldılar ki, azərbaycanlıların dövlət işi bitdi! 1918-1920-ci illərdə bizim müstəqil dövlət amalımıza vurduqları zərbəni əbədi qalibiyyət xülyası ilə şüurlarının bir küncünə atdılar. 1989-cu ilə kimi qondarma dövlətin ərazisini bizim torpaqlar hesabına 29 min kvadratkilometrə çatdırmaqla güman etdilər ki, müstəqil Azərbaycanın bir də meydana gəlməsinin yolunu birdəfəlik bağladılar!

Ancaq tarix həmişə sübut etmişdir ki, türklər sürprizləri yalnız sevmirlər, həm də onu reallaşdırırlar. 1989-cu ildə Naxçıvandan türklər dünyaya elə mesaj verdilər ki, ən güclüləri belə şoka düşdülər! Əsrlərlə bir-birində ayırdıqları "bir ürəyin iki parçası" tarixi qərarını bəyan etdi – 1989-cu il dekabrın 31-də 100 min naxçıvanlı əsrlərlə davam edən "həsrət divarını" aradan qaldırdı! Elliklə sərhəd dirəklərini sökdü! Bunun həqiqi adı "Sərhəd Hərəkatı" idi!

Cəmi iki il sonra bu Hərəkat siyasi-hüquqi qiymətini aldı: "1991-ci ilin 16 dekabrında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi dekabrın 31-ni Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günü elan" etdi. Və həmin il "dekabrın 25-də... Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurası dekabrın 31-nin Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günü elan olunması barədə qanun qəbul" etdi!

Bu, çox qısa xronologiyadır, "Sərhəd Hərəkatı"nın fəlsəfi, tarixi, coğrafi, siyasi və geosiyasi anlamında okeanın bir damlasıdır. Çünki həmin fədakar əməldən sonra öncə Naxçıvan, sonra isə Güneyli-Quzeyli Azərbaycan "qaynadı"! Müstəqillik, həmrəylik, dövlət quruculuğu, yeni birlik axtarışları azərbaycanlıların həyatlarında daha coşqulu yer tutdu. Tarixin bu cür dönəmlərində hər bir qövm üçün birliyini təmin etmək formulu strateji xarakter alır. Çünki meydana gələn coşqunluq düzgün yönləndirilməyəndə cəmiyyət dağıla bilir, özü-özünü "içindən yeyir". Güclü etnos enerjisi özünü məhv edir, yəni "öz odunda özü yanır"!

"Sərhəd Hərəkatı"nın tarixi mesajı müasir dövrdə dünyaya azərbaycanlıların həmrəylik nümunəsinin formalaşmağa başladığını ehtiva edirdi! Yəni azərbaycanlılar nəinki bədbinləşmişlər, əksinə, təcrübə göstərəcəkdi ki, dünyanın hər bir xalqı üçün nümunə ola biləcək birlik fəlsəfəsini yaratmışlar! Xalqın, liderlərin müdrikliyi ilə millətin cəsarəti, şücaəti, səbri, təmkini və qeyrəti ilə!

Azərbaycanlıların həmrəyliyinin bünövrəsində yalnız və yalnız fəzilətliliyə dayanan azadlıqsevərlik, Vətənsevərlik və dövlət qurmaq aşiqliyi dəyərləridir! Onun ilk enerjisini sərhədləri sürətlə və inamla sökən naxçıvanlıların gözlərindəki atəş və ürəklərindəki Vətən sevgisi sayəsində bütün dünya duydu və indi də unutmur! Bu tezisdən azərbaycanlıların həmrəyliyi fəlsəfəsinin bütün məna çalarlarına çıxış etmək olar.

Milli həmrəyliyin memarı – ümummilli lider Heydər Əliyev

Tarixi faktdır ki, Naxçıvandan kükrəyən həmrəylik enerjisinin indiki mərhələdə stimullaşdırıcı gücü və onu dövlətçiliyə yönəldən lideri ulu öndər Heydər Əliyev olmuşdur. Ümummilli Lider, sözün həqiqi mənasında, bu coşqulu emosional fonu çox təlatümlü olan "birlik dalğası" prosesini dövlətqurucu məcraya istiqamətləndirmişdir. Bütün rəsmi və hüquqi təsbiti birbaşa Heydər Əliyevin ideyaları əsasında bitkinləşmişdir. Nəticədə müasir Azərbaycanda azərbaycanlıların həmrəyliyi nümunəsi rəsmi təsbitini tapmışdır. Memarı Heydər Əliyevdir.

Ulu öndər siyasi, ideoloji, mənəvi və dövləti baxımdan həmrəyliyin Azərbaycan modelini müasir sivil dünyanın bütün tələblərinə uyğun qaydada sistemləşdirmişdir. 31 dekabrın Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü kimi simvollaşdırılması da tamamilə Heydər Əliyevin "əsəridir".

Azərbaycançılıq və multikulturalizm Ümummilli liderin hazırladığı fəaliyyət platformasında əyaniləşdi və konkret müsbət praktiki nəticələr verdi. Həmrəyliyin mənaca və feili əhatə dairələri genişlənərək müasir azərbaycanlı şüurunda bütün dünyanı əhatə etdi. İndi harada yaşamalarından asılı olmayaraq azərbaycanlılar həmrəyliyi, ümumiyyətlə, qövm kimi mövcudolmanın əsas şərtlərindən biri olaraq təsəvvür edirlər. Real həyatda həmrəliyin bu yolu asan olmamışdır – neçə-neçə maneələri toplum olaraq aşmaq lazım gəlmişdir. Bu prosesdə də aparıcı rol Ulu öndərə və 2003-cü ildən sonra Prezident İlham Əliyevə məxsusdur!

1993-2003-cü illər mərhələsində azərbaycanlıların həmrəyliyi anlayışları ölkə hüdudlarını aşaraq yaradılan diasporlar vasitəsilə qlobal miqyasa proyeksiya edilmişdir. Həmin dönəmdə həmrəyliyin əsas ideyası və feili hədəfi ərazi bütövlüyünün təmini zərurəti ilə bağlı olmuşdur.

Azərbaycanlıların həmrəyliyini ərazi bütövlüyünün təmini məqsədi kontekstində yaratmaq ideyası dahiyanə idi. Çünki bu, həmin mərhələ üçün Azərbaycan dövləti və cəmiyyətini birləşdirə biləcək başlıca istiqamət idi. Lakin həmin möhtəşəm həmrəylik modelinin reallaşması üçün səmərəli fəaliyyət mexanizmi gərəkdi. Bu mexanizm müasir Azərbaycan dövlətçiliyində çox mühüm yer tutan həmrəyliklə milli ideyanın qarşılıqlı əlaqəsində formalaşdı. Məsələnin bu aspekti üzərində bir qədər geniş dayanmaq lazımdır.

Sosial-siyasi və ideoloji həmrəylik

Hər bir tarixi mərhələdə millətin strateji məqsədinə çatmasının əsas mexanizmi olmalıdır. Keçən əsrin son onilliyində müstəqil dövlətin qurulmasında xalqı vahid amal uğrunda mübarizəyə apara biləcək həmrəylik mexanizmi zərurət olaraq qarşıya çıxmışdı. Məsələ onunla bağlı idi ki, sosial və ideoloji həmrəylik siyasi həmrəyliklə tamamlanmalı idi. Eyni zamanda, həmrəyliyin bu üç aspektinin vəhdətini təmin edə biləcək ideya faktoru gərəkdi. Onun ideoloji əsası hazırlanmışdı – azərbaycançılıq və multikulturalizm. Cəmiyyəti praktiki olaraq həmin çərçivədə irəli aparan ideya əyani nəticə verməli idi. Ulu öndər bu işin öhdəsindən məharətlə gəldi. Elə bir feili mexanizmin konseptual obrazını yaratdı ki, Azərbaycan dövlət və cəmiyyət olaraq onu həmrəyliyin başlıca motivəedici faktoru kimi tam qəbul etdi. Bu, insanların milli ideyanın reallaşması ətrafında birləşməsini tələb edirdi.

Bununla Azərbaycanda həmrəylik məsələsi cəmiyyət və dövlətin maraqları fonunda milli ideyanın həyata keçməsi vasitəsilə konkret məzmun almağa başladı. Bu elə əsaslı addım idi ki, cəmiyyətin birləşməsi sayəsində qələbəni təmin edəcəkdi və faktiki olaraq, daha ümumi miqyasda həmrəyliyin formalaşmasını stimullaşdıracaqdı.

Deməli, avtomatik olaraq, sosial-siyasi və ideoloji həmrəylik sintez halında milli ideyanın reallaşmasının bazası rolunu oynamağa başladı. Azərbaycan Respublikasının 1993-cü ildən bu yana topladığı təcrübə Ulu öndərin bu addımının tamamilə uğurlu olduğunu sübut edir. Hər bir sahədə müşahidə edilən dəyişikliklər bunu sübut edən faktlarla zəngindir. Nümunə kimi yeni Konstitusiyanın qəbul edilməsini və multikulturalizmin ciddi olaraq azərbaycançılıq çərçivəsində inkişaf etdirilməsini göstərə bilərik. Buna görə də multikulturalizm artıq 2003-cü ildə Azərbaycanda bütöv vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasını dəqiq istiqamətə yönəltmişdi. Onun hüquqi əsasını isə Konstitusiya təmin edirdi.

Bunların sayəsində Azərbaycan 2003-cü ildə həmrəyliyin milli ideyada yeri və rolunu tam müəyyən etməyə imkan yaratdı. Milli ideya Azərbaycan xalqının həmrəyliyinə söykənərək cəmiyyətin ərazi bütövlüyünü təmin etmək uğrunda birləşməsinə geniş imkanlar açdı. Bu bağlılıqda Azərbaycan Prezidenti nitqlərində xüsusi vurğulayır ki, Vətən müharibəsində vuruşan gənclər əsasən XXI əsrdə dünyaya gələnlərdirlər. Deməli, cəmiyyətdə faktiki olaraq, obrazlı desək, "gənclərin həmrəyliyi və birliyi" modeli formalaşmışdır.

Dövlət başçısının 2024-cü ildə andiçmə mərasimində ifadə etdiyi aşağıdakı fikirlər bunu təsdiq edir. Ölkə rəhbəri demişdir: "...elə gənc nəsil yetişib ki, Vətən uğrunda, torpaq uğrunda, milli ləyaqət uğrunda ölümə getməyə hazırdır və ölümə də gedirdilər bizim gənclərimiz... Azərbaycan xalqı bir yumruq kimi birləşib. Bizi birləşdirən ümummilli məsələ Qarabağın azad edilməsi idi. Bu məsələ artıq öz həllini tapdı və bu birlik daimi olmalıdır. Milli birlik daimi olmalıdır, çünki Azərbaycanın önəmi artır, dünyada oynadığı rolu artır...

...Biz elə bir gənc nəsil yetişdirməliyik ki, onlar da daim bizim kimi milli ənənələrə, milli-mənəvi dəyərlərə sadiq olsunlar, onların beyinləri saf olsun. Heç kim onların beyinlərini zəhərləmək istəyəndə uğura nail olmasın və burada, əlbəttə ki, ilk növbədə, ailə tərbiyəsi ön plana çıxır...

Biz bundan sonra da Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyətinin yaradılması ilə bağlı addımlar atacağıq. Azərbaycan xalqının həmrəyliyi əsas uğurlarımızdan biridir...".

Bunlardan həmrəylik kontekstində çox maraqlı bir konseptual qənaət əldə edə bilərik.

Azərbaycanın mənəvi bütövlüyü

Azərbaycanlıların həmrəyliyi birbaşa dövlətçilik şüuru ilə bağlıdır. Bu anlamda sosial və siyasi həmrəylik mənaca bir-birini tamamlayır. Sosial həmrəyliyi azərbaycanlılar dövlət uğrunda mübarizə aparmaq üçün əvəzolunmaz kollektiv fəaliyyət modeli kimi qəbul edirlər. Qədimdən Azərbaycan dövlətçiliyinin təməli xalqın birliyi olmuşdur. Buna görə də təsadüfi deyildir ki, müasir Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında xalq suverenliyi dövlət suverenliyinin təməlində dayanır.

"Sərhəd Hərəkatı" həm də vurğulanan xüsusiyyətə görə azərbaycanlıların həmrəyliyinin təkanverici və istiqamətləndirici faktorudur. 300 illik ayrılıq bu səbəbdən xalqı mənəvi, əxlaqi siyasi və ideya aspektlərində bölə bilmədi. Siyasi coğrafiya azərbaycanlıları "o taylı, bu taylı" etdi, ərazinin bir qismi başqa dövlətlərdə qaldı, digər qism üzərində yadlara dövlət qurdular. Lakin tarixi birlik formasının dayanıqlılığı və dövlətçilik şüuru bütün maneələri aşmağa imkan verdi. 1989-cu ilin son ayında azərbaycanlıları Azərbaycanın parçalanmış coğrafiyasını ideyaları, niyyətləri və yaratdıqları hərəkatla "mənəvi birləşdirdilər". Bu, müstəqilliyin möhkəm ideya və emosional təməli oldu.

Eyni zamanda, həmrəyliyin müasir nümunəsi, ümumiyyətlə, azərbaycanlıların birgəyaşam fəlsəfəsində bütün dünyanı əhatə edən "hüdudların" yer aldığını bir daha meydana çıxardı. İndi azərbaycanlı dünyanın hansı guşəsində yaşamasından asılı olmayaraq, onun dövləti olan Azərbaycan Respublikasının hüquqi qoruması altındadır. Yəni müstəqil Azərbaycan dövləti hər bir azərbaycanlının hüququnun təmin edilməsinə müvəkkildir. Bu barədə Prezident İlham Əliyev ən mötəbər tədbirlərdə açıq və aydın bəhs etmişdir.

2025-ci ilin noyabrında AMEA-nın 80 illiyinə həsr edilmiş yubiley tədbirində Azərbaycan Prezidenti vurğuladığımız kontekstdə bəyan etmişdir: "Azərbaycan vətəndaşları, Azərbaycan gəncləri bizim zəngin tariximizi bilməlidirlər. Bilməlidirlər ki, Azərbaycan xalqının tarixi, dövlətçilik tariximiz, xalqımızın qurub-yaratma qabiliyyəti çoxəsrlidir. Azərbaycan xalqı böyük coğrafiyada yaşayıb və yaşayır. Təkcə onu demək kifayətdir ki, bizim hüdudlarımızın o tayında hər istiqamət üzrə Azərbaycan əhalisi yaşayır. Ermənistanda da yaşayıb, amma oradan qovulub. Amma əminəm ki, yenə də yaşayacaq. Çünki biz bu gün bütün qonşu ölkələrlə sərhədlərimizin o tayında görürük ki, orada Azərbaycan əhalisi öz əzəli tarixi torpaqlarında yaşayır və yaşadıqları ölkələrdə ləyaqətli vətəndaşlar kimi yaşayırlar. Azərbaycanlılar heç vaxt separatizm xəstəliyinə düçar olmamışlar. Bizim xalqımız yaşadığı ölkələrin dövlətçiliyinə töhfə verib və bu gün heç bir ölkədə azərbaycanlılar heç bir dövlət üçün, heç bir başqa xalq üçün problem yaratmır və yaratmayacaq".

Azərbaycan liderinin vurğulanan fikirləri ölkədə faktiki olaraq həmrəyliyin yeni səviyyəyə yüksəldiyini və miqyasının yeniləndiyini göstərir.

(ardı var)

Füzuli QURBANOV,
XQ-nin analitiki,
fəlsəfə elmləri doktoru